

ΕΠΙΛΟΓΗ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΩΝ

[Τὸ κομμάτι ποὺ δημοσιεύτηκε πρῶτον ἀποτελεῖ περίπου τὸ 1/4 τῶν Φιλοσοφικῶν Ἐρευνῶν. Ἡ ἐπιλογή ποὺ ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο εἶναι ἓνα συμπλήρωμα γιὰ μιὰ ὁλοκλήρωση τῶν σκέψεων ποὺ περιέχονται στὶς πρῶτες 138 παραγράφους. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πλήρης: τὴν ἀποτελοῦν ἀποσπάσματα ποὺ διάλεξα μὲ κριτήριον κυρίως τὴν ἀναφορά τους στὰ θέματα τῆς χρήσης, τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς μεθοδολογίας τῆς φιλοσοφίας. Οἱ ἀριθμοὶ σὲ παρένθεση παραπέμπουν στὸ κείμενο καὶ οἱ λέξεις σὲ ἀγκύλες εἶναι δικές μου· οἱ ἄλλοι ἀριθμοὶ δίνουν τὴν παράγραφο ἢ τὸ κεφάλαιο καὶ τὴ σελίδα (ὅταν πρόκειται γιὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος τῶν Φ.Ε.) ἀπ' ὅπου διάλεξα τὰ κομμάτια. Οἱ τρεῖς τελεῖες ὑποδηλώνουν λέξεις ἢ φράσεις ποὺ παράλειψα.]

1. (164) Στὴν περίπτωση τῆς [παραγράφου] (162) ἡ σημασία τῆς λέξης «παράγω» πρόβαλε καθαρὰ μπροστὰ μας. Ἀλλὰ εἶπαμε στὸν ἑαυτό μας πὼς αὐτὴ ἦταν μονάχα μιὰ πολὺ εἰδικὴ περίπτωση παραγωγῆς· ἓνα ἐντελῶς εἰδικὸ ἔνδυμα ποὺ ἔπρεπε νὰ τῆς ἀφαιρέσουμε ἂν θέλαμε ν' ἀναγνωρίσουμε τὴν οὐσία τῆς παραγωγῆς. Τῆς ἀφαιρέσαμε λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερο κάλυμμα· τότε ὅμως ἐξαφανίστηκε καὶ ἡ ἴδια ἡ παραγωγή. — Γιὰ νὰ βροῦμε τὴν ἀληθινὴ ἀγκινάρα τὴ γδύσαμε ἀπὸ τὰ φύλλα της. Γιατὶ ἀσφαλῶς ἡ (162) ἦταν εἰδικὴ περίπτωση παραγωγῆς· τὸ οὐσιαστικὸ ὅμως στὴν παραγωγή δὲν ἦταν κρυμμένο κάτω ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ αὐτῆς τῆς περίπτωσης, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἦταν μιὰ περίπτωση ἀπ' τὴν οἰκογένεια τῶν περιπτώσεων τῆς παραγωγῆς.

Καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη «διαβάζω» γιὰ μιὰ οἰκογένεια περιπτώσεων. Καὶ γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ἂν κάποιος διαβάσει, ἐφαρμόζουμε διαφορετικὰ κριτήρια ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις.

2. (182) Ἡ γραμματικὴ τῶν «ταιριάζω», «μπορῶ», «κατανοῶ». Ἀσκήσεις: (1) Πότε λέμε πὼς ἓνας κύλινδρος Κ ταιριάζει σ' ἓναν ἄδειο κύλινδρο Λ; (2) Καμιὰ φορὰ λέμε: ὁ Κ ἔπαψε νὰ ταιριάζει στὸν Λ τὴν τάδε στιγμή. Ποιὰ κριτήρια χρησιμοποιεῖ κανεὶς σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση γιὰ νὰ πεῖ πὼς αὐτὸ συνέβηκε ἐκείνη τὴ στιγμή; (3) Τί πράγμα θεωροῦμε ὡς κριτήριον γιὰ τὸ ὅτι ἄλλαξε τὸ βᾶρος ἑνὸς σώματος ἂν, ἐκείνη τὴ στιγμή, αὐτὸ δὲν βρισκόταν ἐπάνω στὴ ζυγαριά;

Τὰ κριτήρια ποὺ δεχόμαστε γιὰ τὶς ἐκφράσεις «ταιριάζω», «μπορῶ», «καταλαβαίνω» εἶναι πολὺ πρὸ πολὺπλοκα ἀπ' ὅ,τι θὰ μποροῦσε νὰ φανεῖ μὲ τὴν

πρώτη ματιά. Πού σημαίνει: τὸ παιχνίδι μὲ αὐτὲς τὶς λέξεις, ἢ χρήση τους στὴν κυκλοφορία τῆς γλώσσας ποὺ γίνεται χάρις σ' αὐτὲς, εἶναι πιὸ πολὺ-πλοκὴ — ὁ ρόλος αὐτῶν τῶν λέξεων ἄλλος — ἀπ' ὅ,τι ἔχουμε τὸν πειρασμὸ νὰ πιστεύουμε.

(Αὐτὸς ὁ ρόλος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ καταλάβουμε γιὰ νὰ λύσουμε τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Καὶ γι' αὐτὸ, συνήθως, δὲν ἀρκεῖ ἓνας ὀρισμὸς· καὶ ἀκόμα λιγότερο ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς μιὰ λέξη εἶναι «ἀπροσδιόριστη».)

3. (194)...Κοίτα πόσο ψηλὰ φτάνουν ἐδῶ τὰ κύματα τῆς γλώσσας! Τὰ κύματα κοπάζουν μόλις ἀναρωτηθοῦμε: Λοιπὸν πῶς χρησιμοποιοῦμε τὴ φράση... ὅταν μιλάμε γιὰ...;... Προσέχουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφραζόμαστε γι' αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ ὅμως δὲν τὸν καταλαβαίνουμε, ἀλλὰ τὸν παρερμηνεύουμε. Ὅταν φιλοσοφοῦμε εἴμαστε σὰν ἄγριοι, πρωτόγονοι ἄνθρωποι, ποὺ ἀκοῦνε τὸν τρόπο ἐκφρασεως πολιτισμένων ἀνθρώπων, τὸν παρερμηνεύουν καὶ μετὰ, ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τους, βγάζουν τὰ πιὸ περίεργα συμπεράσματα.

4. (196) Μὴ κατανοώντας τὴ χρήση τῆς λέξης, τὴν ἐρμηνεύουμε σὰν ἐκφραση μιᾶς ἀλλόκοτης διαδικασίας. (Ἔτσι σκέφτεται κανεὶς πὼς ὁ χρόνος εἶναι παράξενο μέσο, ἢ ψυχὴ παράξενο ὄν.)

5. (197)...Ποῦ γίνεται ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὸ νόημα τῆς φράσης «Ἄς παίξουμε μιὰ παρτίδα σκάκι» καὶ σ' ὅλους τοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ; Λοιπὸν, στὸν κατάλογο τῶν κανόνων τοῦ παιχνιδιοῦ, στὴ διδαχὴ τοῦ σκακιοῦ, στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ παιχνιδιοῦ.

6. (217)...(Θυμήσου πὼς καμιὰ φορὰ ζητᾶμε ὀρισμοὺς ὄχι γιὰ τὸ περιεχόμενό τους ἀλλὰ γιὰ τὴ μορφή τοῦ ὀρισμοῦ. Ἡ ἀπαίτησή μας εἶναι ἀρχιτεκτονικὴ· ὁ ὀρισμὸς εἶναι ἓνα εἶδος γείσωμα ποὺ δὲν στηρίζει τίποτε.)

7. (241) Ὡστε λοιπὸν ἐσὺ λὲς πὼς ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ἀποφασίζει τί εἶναι σωστὸ καὶ τί λάθος; — Σωστὸ καὶ λάθος εἶναι αὐτὸ ποὺ λένε οἱ ἄνθρωποι· καὶ μέσα στὴ γλώσσα, οἱ ἄνθρωποι ὁμοφωνοῦν. Αὐτὴ δὲν εἶναι ὁμοφωνία στὶς γνώμες, ἀλλὰ στὸν τρόπο ζωῆς.

8. (244) Μὲ ποιὸ τρόπο οἱ λέξεις ἀναφέρονται στὰ αἰσθήματα; — Ἐδῶ φαίνεται νὰ μὴν ὑπάρχει πρόβλημα· μήπως δὲ συμβαίνει νὰ μιλάμε καθημερινὰ γιὰ αἰσθήματα καὶ νὰ τὰ κατονομάζουμε; Ἀλλὰ πὼς ἐγκαθίσταται ὁ δεσμὸς ἀνάμεσα στὸ ὄνομα καὶ στὸ ὀνομαζόμενο; Τὸ ρῶτημα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τοῦτο: πὼς μαθαίνει ὁ ἄνθρωπος τὴ σημασία τῶν ὀνομάτων γιὰ τὰ αἰσθήματα; λ.χ., τῆς λέξης «πόνος».

9. (255) Ὁ φιλόσοφος ἐξετάζει ἓνα ρώτημα· ὅπως μιὰν ἀρρώστια.
10. (278) «Ξέρω πῶς μοῦ φαίνεται τὸ πράσινο χρῶμα» — ἀσφαλῶς αὐτὸ ἔχει νόημα! — Βέβαια, ἀλλὰ ποιά χρῆση τῆς πρότασης σκέφτεται;
11. (291) Αὐτὰ ποὺ λέμε «περιγραφές» εἶναι μέσα γιὰ ιδιαίτερες χρήσεις. Στὸ προκείμενο, σκέψου τὸ σχέδιο μιᾶς μηχανῆς, μιὰ τομή, ἓνα προβολικὸ σχεδιάγραμμα μὲ μετρήσεις ποὺ ὁ μηχανικὸς ἔχει μπροστά του. Ὑπάρχει κατιτὶ παραπλανητικὸ στὸ νὰ σκέφτεται κανεὶς μιὰ περιγραφή σὰ ρηματικὴ εἰκόνα τῶν γεγονότων· ἴσως νὰ σκεφτεῖ κανεὶς μόνο τὶς εἰκόνες ποὺ κρεμάμε στοὺς τοίχους [τοῦ σπιτιοῦ μας], ποὺ μοιάζει νὰ ἀπεικονίζουν, ἀπλὰ καὶ μόνο, πῶς φαίνεται ἓνα πράγμα, πῶς εἶναι φτιαγμένο. (Αὐτὲς οἱ εἰκόνες εἶναι, σὰ νὰ λέγαμε, ἀδρανεῖς.)
12. (293)...Τοῦτο σημαίνει: Ἄν κατασκευάσουμε τὴ γραμματικὴ τῆς ἐκφρασης τοῦ αἰσθήματος σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόδειγμα «ἀντικείμενο καὶ ὑποσῆμανση» τότε τὸ ἀντικείμενο ἀποκλείεται ἀπὸ τὴ θεώρηση ὡς ἄσχετο.
13. (304)...Τὸ παράδοξο ἐξαφανίζεται μονάχα ἂν πάψουμε, μιὰ γιὰ πάντα, νὰ θεωροῦμε πῶς ἡ γλῶσσα λειτουργεῖ πάντοτε μὲ ἓναν τρόπο, ἐξυπηρετεῖ πάντοτε τὸν ἴδιο σκοπὸ: νὰ μεταφέρει σκέψεις κι ἄς εἶναι αὐτὲς σκέψεις σχετικὲς μὲ σπίτια, πόνους, καλὸ καὶ κακὸ ἢ ὅ,τι ἄλλο θές.
14. (309) Ποιὸς εἶναι ὁ στόχος σου στὴ φιλοσοφία; Νὰ δείξω στὴ μύγα τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴ γυάλα.
15. (325)...Εἶναι δικαιολογημένη ἡ πεποίθηση; — Ἐκεῖνο ποὺ οἱ ἄνθρωποι δέχονται γιὰ δικαιολογία — δείχνει πῶς σκέφτονται καὶ πῶς ζοῦνε.
16. (340) Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μαντέψει πῶς λειτουργεῖ μιὰ λέξη. Πρέπει κανεὶς νὰ κοιτάξει τὴ χρῆση τῆς καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ μάθει.
- Ἄλλὰ ἡ δυσκολία βρίσκεται στὸ παραμέρισμα τῆς προκατάληψης ποὺ ἐμποδίζει αὐτὴ τὴ μάθηση. Αὐτὴ δὲν εἶναι κοτὴ προκατάληψη.
17. (353) Τὸ ρώτημα σχετικὰ μὲ τὸ εἶδος καὶ τὴ δυνατότητα ἐπαλήθευσης μιᾶς πρότασης δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ρώτημα «Πῶς τὸ ἐννοεῖς αὐτό;» Ἡ ἀπάντηση εἶναι μιὰ συμβολὴ στὴ γραμματικὴ τῆς πρότασης.
18. (355)...(Καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα στηρίζεται ὅπως κάθε ἄλλη, στὴ σύμβαση.)
19. (371) Ἡ γραμματικὴ ἐκφράζει τὴν οὐσία.

20. (373) Τι λογῆς ἀντικείμενο εἶναι κατιτί, τὸ λέει ἡ γραμματική. (Θεολογία ὡς γραμματική.)

21. (381) Πῶς ἀναγνωρίζω ὅτι αὐτὸ τὸ χρῶμα εἶναι κόκκινο; Μιὰ ἀπάντηση θὰ ἦταν: «Ἔχω μάθει ἑλληνικά».

22. (384) Τὴν ἔννοια «πόνος» τὴν ἔμαθες μαζί με τὴν γλώσσα.

23. (387) Ἡ βαθιὰ ἄποψη εὐκόλα μᾶς διαφεύγει.

24. (414) Νομίζεις πῶς πρέπει νὰ ὑφάνεις ἓνα ὕφασμα: γιατί κάθεται μπρὸς σ' ἓναν ἀργαλειό — κι ἄς εἶναι ἄδειος — καὶ κάνεις τὶς κινήσεις τοῦ ὕφαντῆ.

25. (415) Ἐκεῖνο ποὺ παρέχουμε εἶναι, στὴν πραγματικότητα, παρατηρήσεις πάνω στὴν φυσικὴ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου· ὄχι ἀξιοπεριέργα, ἀλλὰ διαπιστώσεις ποὺ κανεῖς δὲν ἀμφισβήτησε καὶ ποὺ δὲν τὶς προσέχουμε, μόνο γιατί βρίσκονται μπροστὰ στὰ μάτια μας.

26. (421)... — Νὰ θεωρεῖς τὴν πρόταση σὰν ἐργαλεῖο καὶ τὸ νόημά της ὡς τὴν χρῆση της!

27. (426) Ἐπικαλούμαστε μιὰν εἰκόνα ποὺ μοιάζει νὰ καθορίζει τὸ νόημα *μονοσήμαντα*. Ἡ πραγματικὴ χρῆση μπροστὰ σὲ κεῖνο ποὺ μᾶς ἐπιβάλλει ἡ εἰκόνα, φαίνεται σὰν κάτι τὸ νοθευμένο. Ἐδῶ πάλι συμβαίνει ὅπως καὶ στὴ θεωρία τῶν συνόλων: ὁ τρόπος τῆς ἔκφρασης μοιάζει νὰ εἶναι κομμένος στὰ μέτρα ἑνὸς θεοῦ, ποὺ ξέρεи αὐτὸ ποὺ ἡμεῖς δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε· αὐτὸς βλέπει ὀλάκερες τὶς ἄπειρες ἀκολουθίες καὶ βλέπει μέσα στὶς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ μᾶς βέβαια αὐτὲς οἱ μορφὲς ἔκφρασης εἶναι κάτι σὰν ἄμφια ποὺ μποροῦμε νὰ φορέσουμε, ἀλλὰ ποὺ μ' αὐτὰ δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε πολλά, ἀφοῦ μᾶς λείπει ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ποὺ θὰ ἔδινε νόημα καὶ σκοπὸ σ' αὐτὰ τὰ φορέματα.

Στὴν πραγματικὴ χρῆση τῶν ἐκφράσεων κάνουμε, σὰ νὰ λέγαμε, γύρους, πᾶμε ἀπὸ τὰ σοκάκια· βλέπουμε μπροστὰ μας τὸν πλατὺ καὶ ἴσιο δρόμο, ἀλλὰ ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ τὸν χρησιμοποιήσουμε γιατί εἶναι μόνιμα κλειστός.

28. (432) Κάθε σημεῖο *μοναχό του*, μοιάζει νεκρό. Τὶ τοῦ δίνει ζωὴ; Ζεῖ στὴ χρῆση. Μήπως ἐκεῖ ἀποκτᾶ τὴν πνοὴ τῆς ζωῆς; — Ἡ μήπως ἡ χρῆση εἶναι ἡ πνοὴ του;

29. (436) Ἐδῶ εἶν' εὐκόλο νὰ καταλήξουμε σὲ κεῖνο τὸ ἀδιέξοδο τῆς φιλοσοφίας, ὅπου πιστεύει κανεῖς, πῶς ἡ δυσκολία τοῦ ζητήματος ἔγκειται στὸ

ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ περιγράψουμε φαινόμενα ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ τὰ πιάσει κανεὶς, ὅπως ἡ ἐμπειρία τούτη τῆ στιγμῆ ποὺ ξεφεύγει ἀστραπιαία ἢ κατιτὶ παρόμοιο. Ὅπου ἡ κοινὴ γλώσσα μᾶς φαίνεται πολὺ ὤμῃ καὶ μοιάζει σὰ νὰ εἴχαμε νὰ κάνουμε ὄχι μὲ τὰ φαινόμενα, ποὺ γι' αὐτὰ γίνεται λόγος καθημερινά, ἀλλὰ μὲ φαινόμενα ποὺ «ἐξαφανίζονται εὐκόλα καί, ἡ ἐμφάνιση καὶ τὸ πέρασμά τους, παράγουν ἐκεῖνα τὰ πρῶτα ὡς μέσο ἀποτέλεσμα.»

(Αὐγουστίνος: Manifestissima et usitatissima sunt, et eadem rursus nimis latent, et nova est inventio eorum.)*

30. (464) Ἐκεῖνο ποὺ θέλω νὰ διδάξω εἶναι: τὸ πέρασμα ἀπὸ μιὰ κρυμμένη ἀ-νοησία σὲ μιὰν ὀλοφάνερη ἀ-νοησία.

31. (494) Θέλω νὰ πῶ: ἐκεῖνο ποὺ λέμε γλώσσα εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὁ μηχανισμὸς τῆς κοινῆς γλώσσας, τῆς προφορικῆς μας γλώσσας· καὶ κατόπι, ἄλλα πράγματα ποὺ ἀναλογοῦν ἢ συγκρίνονται μ' αὐτήν.

32. (496) Ἡ γραμματικὴ δὲν λέει πῶς πρέπει νὰ εἶναι κατασκευασμένη ἡ γλώσσα γιὰ νὰ ἐπιτελεῖ τὸ σκοπὸ της, γιὰ νὰ δρᾷ μὲ τὸν τάδε ἢ τὸν δεῖνα τρόπο πάνω στοὺς ἀνθρώπους. Μονάχα περιγράφει, ἀλλὰ μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἐξηγεῖ τὴ χρήση τῶν σημείων.

33. (497) Τοὺς κανόνες τῆς γραμματικῆς μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς πεῖ «αὐθαίρετους» ἂν μ' αὐτὸ θέλει νὰ πεῖ πῶς ὁ σκοπὸς τῆς γραμματικῆς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ κεῖνον τῆς γλώσσας.

*Ἄν κανεὶς πεῖ: «Ἄν ἡ γλώσσα μας δὲν εἶχε αὐτήν τὴν γραμματικὴ δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἐκφράσει αὐτὰ τὰ γεγονότα» — ἄς ἀναρωτηθεῖ τί σημαίνει ἐδῶ τὸ «μπορούσε».

34. (499) Νὰ λέμε: «Αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς λέξεων δὲν ἔχει νόημα» ἀποκλείει τὸν συνδυασμὸ ἀπὸ τὴν σφαῖρα τῆς γλώσσας καὶ μ' αὐτὸ, περιορίζει τὴν περιοχὴ τῆς γλώσσας. Ἄλλὰ ὅταν κανεὶς χαράζει ἓνα ὄριο, αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει γιὰ πολλοὺς καὶ διάφορους λόγους. Ἄν περιβάλλω μιὰ περιοχὴ μὲ ἓναν φράχτη, μὲ μιὰ γραμμὴ ἢ μ' ἄλλον τρόπο, αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἔχει σκοπὸ νὰ ἐμποδίσει κάποιον νὰ μπεῖ ἢ νὰ βγεῖ· ἀλλὰ μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀνήκει σ' ἓνα παιχνίδι καὶ οἱ παίχτες νὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι λ.χ. νὰ πηδοῦν πάνω ἀπὸ τὸ ὄριο. Ἡ μπορεῖ νὰ δείχνει ποῦ τελειώνει ἡ ἰδιοκτησία τοῦ

*Εἶναι πράγματα ἐντελῶς φανερά καὶ κοινότατα, καὶ πάλι, συχνότατα μένουν κρυμμένα, καὶ ὅταν τὰ ξαναβρίσκουμε, μᾶς φαίνονται καινούργια. [ΣτΜ.]

ένος και ποῦ ἀρχίζει τοῦ ἄλλου, κτλ. Γι' αὐτό, ἂν χαράξω ἓνα ὄριο, δὲν ἔχω ἀκόμα πεῖ γιὰ ποιὸ λόγο τὸ χάραξα.

35. (500) Ὅταν λέμε πὼς μιὰ πρόταση δὲν ἔχει νόημα, δὲν εἶναι, σὰ νὰ λέγαμε πὼς τὸ νόημά της δὲν ἔχει νόημα. Ἀλλὰ ἓνας συνδυασμὸς λέξεων ἀποκλείεται ἀπὸ τὴ γλώσσα, ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν κυκλοφορία.

36. (501) «Ὁ σκοπὸς τῆς γλώσσας εἶναι νὰ ἐκφράζει σκέψεις». — Ὡστε, λοιπὸν, σκοπὸς κάθε πρότασης εἶναι νὰ ἐκφράζει μιὰ σκέψη. Τότε ποιὰ σκέψη ἐκφράζει, λ.χ. ἡ πρόταση «Βρέχει»; —

37. (502) Ἡ ἐρώτηση σχετικὰ μὲ τὸ νόημα. Παράβαλε:
«Αὐτὴ ἡ πρόταση ἔχει νόημα». — «Ποιό [νόημα];»
«Αὐτὴ ἡ σειρά λέξεων εἶναι πρόταση». — «Ποιά [πρόταση];»

38. (546) . . . (Οἱ λέξεις εἶναι καὶ πράξεις.)

39. (560). «Ἡ σημασία τῆς λέξης εἶναι ἐκεῖνο ποῦ ἐξηγεῖ ἢ ἐξήγηση τῆς σημασίας της». Δηλαδή: ἂν θές νὰ καταλάβεις τὴ χρήση τῆς λέξης «σημασία», τότε κοίτα νὰ δεῖς τί ὀνομάζουμε «ἐξήγηση τῆς σημασίας».

40. (563). Ἄς ποῦμε πὼς ἡ σημασία ἑνὸς πιονιοῦ (μιᾶς μορφῆς) εἶναι ὁ ρόλος τοῦ στὸ παιχνίδι. — Τώρα λοιπὸν, πρὶν ἀπὸ κάθε παρτίδα, ἄς ἀποφασίζεται μὲ κλῆρο σὲ ποῖον παίχτη θὰ πέσουν τὰ λευκά. Ἐνας παίχτης κρατᾷ σὲ κάθε χέρι τοῦ ἀπὸ ἓνα «βασιλιά» κι ὁ ἄλλος παίχτης διαλέγει στὴν τύχη ἓνα ἀπὸ τὰ δυὸ χέρια. Θὰ τὸ λογαριάσει κανεὶς στὸν ρόλο τοῦ βασιλιά τὸ ὅτι χρησιμοποιήθηκε στὴν κλήρωση;

41. (570). Οἱ ἔννοιες μᾶς παρακινοῦν στὴν ἐρευνα: εἶναι ἡ ἐκφραση τοῦ ἐνδιαφέροντός μας καὶ κατευθύνουν τὸ ἐνδιαφέρον μας.

42. (593). Μιὰ ἀπὸ τίς κυριότερες αἰτίες τῆς φιλοσοφικῆς ἀρρώστιας — ἡ μονόπλευρη δίαιτα: τρέφουμε τὴ σκέψη μας μὲ ἓνα μόνο εἶδος παραδείγματα.

43. (599) Στὴ φιλοσοφία δὲ βγαίνουν συμπεράσματα. «Ἀλλὰ ἔτσι πρέπει νὰ ἔχουν τὰ πράγματα!» δὲν εἶναι πρόταση τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία διαπιστώνει μονάχα ἐκεῖνο ποῦ ὅλοι παραδέχονται.

44. (654) Τὸ λάθος μας εἶναι πὼς ψάχνουμε μιὰ ἐξήγηση ἐκεῖ ὅπου θάπρεπε νὰ βλέπουμε αὐτὸ τὸ γεγονὸς σὰν «πρωτο-φαινόμενο». Παναπεῖ: ἐκεῖ ὅπου θάπρεπε νὰ λέμε: *παίζεται αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ παιχνίδι.*

45. (664) Στὴ χρήση μιᾶς λέξης θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ξεχωρίσει μιὰ «ἐπι-

φανειακή γραμματική» ἀπὸ μιᾶ «γραμματική βάθους». Στὴ χρήση μιᾶς λέξης, ἐκεῖνο ποὺ ἀμέσως ἐντυπώνεται μέσα μας, εἶναι ὁ τρόπος τῆς χρήσης τῆς στὴν κατασκευή τῆς πρότασης, τὸ μέρος τῆς χρήσης τῆς — θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς — ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ πιάσει κανεὶς μὲ τὸ αὐτί. — Καὶ τώρα νὰ παραβάλλεις τὴ γραμματικὴ τοῦ βάθους, λ.χ., τῆς λέξης «ἐννοῶ» μὲ κεῖνο ποὺ μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ἢ ἐπιφανειακὴ τῆς γραμματικῆς. Καμιά ἐκπληξη ἂν τὸ βρίσκουμε δύσκολο νὰ προσανατολιστοῦμε.

46. (II xί σελ. 203) Τὸ πρόβλημά μας δὲν εἶναι αἰτιολογικὸ ἀλλὰ ἐννοιολογικὸ. . .

(σελ. 204) Ἐδῶ εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε πὼς πρόκειται γιὰ ἐννοιολογικοὺς προσδιορισμοὺς.

47. (II xί σελ. 206) (Μ' αὐτὰ ὅλα τὰ παραδείγματα δὲν ἐπιδιώκω μιὰ κάποια διεξοδικότητα, οὔτε μιὰ ταξινόμηση τῶν ψυχολογικῶν ἐννοιῶν. Σκοπὸ ἔχουν μονάχα νὰ καταστήσουν τὸν ἀναγνώστη ἱκανὸ νὰ βοηθήσει τὸν ἑαυτό του ὅταν συναντᾷ ἐννοιολογικὲς ἀσάφειες.)

48. (II xί σελ. 209) Μονάχα γιὰ κάποιον ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει, ἔχει μάθει, κατέχει τοῦτο καὶ τοῦτο, ἔχει νόημα νὰ λέμε πὼς ἔχει αὐτὸ τὸ βίωμα.

49. (II xί σελ. 220) Ἄσε τὴν χρήση τῶν λέξεων νὰ σὲ διδάξει τὴ σημασία τους! (Παρόμοια μπορεῖ κανεὶς στὰ μαθηματικὰ νὰ λέει: «Ἄσε τὴν ἀπόδειξη νὰ σὲ διδάξει, τί πράγμα ἀποδείχτηκε».)

50. (II xί σελ. 224) Ἐπιφανειακὴ βεβαιότητα δὲν εἶναι μιὰ ψυχολογικὴ ἐννοια. Τὸ εἶδος τῆς βεβαιότητος εἶναι τὸ εἶδος τοῦ γλωσσικοῦ παιχνιδιοῦ.

51. (II xί σελ. 225) . . . (Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἢ λέξη «μεθοδολογία» ἔχει διπλὴ σημασία. «Μεθοδολογικὴ ἐρευνα» μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀνομάσει μιὰ φυσικὴ ἐρευνα, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐννοιολογικὴ ἐρευνα.)

52. (II xί σελ. 226) . . . Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ δεκτό, τὸ δοσμένο — θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ — εἶναι μορφὲς ζωῆς.

53. (II xii σελ. 230) Ἄν ὁ σχηματισμὸς τῶν ἐννοιῶν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ φυσικὰ γεγονότα, δὲν θάπρεπε, ἀντὶς γιὰ τὴ γραμματικὴ νὰ ἐνδιαφεροῦμε γιὰ κεῖνο, ποὺ στὴ φύση, εἶναι ἡ βάση τῆς; — Μᾶς ἐνδιαφέρει βέβαια καὶ ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἐννοιῶν μὲ τὰ γενικότατα γεγονότα τῆς φύσης. (Τέτοια γεγονότα ποὺ, ἐξαιτίας τῆς γενικότητάς τους, δὲν μᾶς προκαλοῦν ἐκπληξη.) Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον μας δὲν ξαναπέφτει πάνω σ' αὐτὲς τίς δυνατὲς αἰτίες τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν· ἐμεῖς δὲν κάνουμε φυσικὴ ἐπιστήμη — ἀφοῦ γιὰ τοὺς σκοποὺς μας, μπορούμε καὶ νὰ πλάσουμε μιὰ φανταστικὴ φυσικὴ ἱστορία.

Δὲ λέω: ἂν αὐτὰ κι αὐτὰ τὰ φυσικὰ γεγονότα ἦταν διαφορετικά, οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶχαν διαφορετικὲς ἔννοιες (μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ὑπόθεσης). Ἄλλὰ, ἐκεῖνος ποὺ πιστεύει πὼς ὀρισμένες ἔννοιες εἶναι χωρὶς ἄλλο οἱ σωστὲς, καὶ πὼς ὅποιος ἄλλος ἔχει διαφορετικὲς, δὲ θ' ἀντιλαμβάνονταν αὐτὸ ποὺ ἀντιλαμβάνομαστε ἐμεῖς, — αὐτὸς θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ ὀρισμένα πολὺ γενικὰ γεγονότα τῆς φύσης, μὲ τρόπο διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι συνηθίζουμε ἐμεῖς, καὶ θὰ γίνονταν κατανοητοὶ γι' αὐτὸν σχηματισμοὶ ἔννοιων διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους.

Νὰ παραβάλλεις μιὰ ἔννοια μὲ ἓνα ὕφος ζωγραφικῆς: μήπως καὶ τὸ ζωγραφικὸ ὕφος εἶναι γιὰ μᾶς ἀυθαίρετο; Μποροῦμε νὰ διαλέξουμε ἓνα ὕφος ἀνάλογα μὲ τὸ κέφι μας; (λ.χ. τὸ αἰγυπτιακό.)

54. (II xiv σελ. 232) Ἡ σύγχυση καὶ ἡ στειρότητα τῆς ψυχολογίας δὲν πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν λέγοντας πὼς αὐτὴ εἶναι μιὰ «νεαρὴ ἐπιστήμη» ἢ κατάστασὴ τῆς δὲ μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ κείνην τῆς φυσικῆς (λ.χ.) στὰ πρῶτα τῆς βήματα. (Μᾶλλον μὲ κείνην ὀρισμένων κλάδων τῶν μαθηματικῶν. Θεωρία συνόλων.) Μ' ἄλλα λόγια στὴν ψυχολογία ὑπάρχουν ἐμπειρικὲς μέθοδοι καὶ ἐννοιολογικὴ σύγχυση. (Καθὼς, στὴν ἄλλη περίπτωση ὑπῆρχαν ἐννοιολογικὴ σύγχυση καὶ ἀποδεικτικὲς μέθοδοι.) Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε πὼς ἔχουμε τὰ μέσα γιὰ νὰ λύσουμε τὰ προβλήματα ποὺ μᾶς ἀνησυχοῦν· μολονότι πρόβλημα καὶ μέθοδος τρέχουν μαζί, ἀλλὰ δὲ συναντιοῦνται.

Σχετικὰ μὲ τὰ μαθηματικὰ εἶναι δυνατὴ μιὰ ἔρευνα ἐντελῶς ἀνάλογη μὲ τὴν ἔρευνα ποὺ κάνουμε στὴν ψυχολογία. Αὐτὴ ἢ ἔρευνα εἶναι τόσο λίγο μαθηματικὴ, ὅσο ἢ ἄλλη εἶναι ψυχολογικὴ. Σ' αὐτὴν δὲ γίνονται ὑπολογισμοί· δὲν εἶναι λοιπόν, λ.χ., λογικιστικὴ. Θὰ τῆς ἄξιζε τὸ ὄνομα μιᾶς ἔρευνας τῶν «θεμελίων τῶν μαθηματικῶν».